

329.15(476)(092)

Арапов А.К.

В-31

**Верой
и правдой**

ББК 66.61 (4 Бел) 8

В 35

УДК [329.15 + 342.518] (476)(092) + 929 Мазуров

Составители А. Н. Аксенов, А. Ф. Хацкевич

В $\frac{3290150000 - 016}{М 301 (03) - 95}$ БЗ 70-95

ISBN 985-01-0083-4

© Составление. А. Н. Аксенов,
А. Ф. Хацкевич, 21995

СОДЕРЖАНИЕ

[Предисловие](#)

[Речь К. Т. Мазурова на Съезде народных депутатов СССР](#)

[Назад дарогі няма](#)

[И. Поляков. Тот, кого помнят](#)

[Ф. Владимиров. Из когорты людей с чистой совестью](#)

[А. Хацкевіч. Незабыўныя сустрэчы](#)

[А. Белугин. «Таково мое мнение»](#)

[А. Голяков. Верность людям](#)

[Л. Максимов. Большое видится на расстоянье](#)

[«Великий мужицкий ум...»](#)

[А. Симуров. Осторожный белорус](#)

[«Мы показали себя державой могучей»](#) (Интервью, которое не успели стереть) Ф. Чуев, Я хочу подойти к вам, как сын

ПРЕДИСЛОВИЕ

Каждый народ и каждая нация гордятся своими соотечественниками, которые, как маяки, делами, талантом и подвижничеством высвечивают дорогу, по которой идут люди, особенно в годы тяжелых испытаний и больших свершений. И чем больше таких людей, тем более славными и достойными становятся общенародные свершения.

Это обогащает историю народа, вызывает законное чувство гордости, становится источником вдохновения.

Все сказанное в полной мере относится и к светлой памяти Кирилла Трофимовича Мазурова — одного из самых славных сынов белорусского народа, крупного политического и государственного деятеля бывшего СССР, одного из виднейших руководителей нашей республики.

Впечатляет вся его нелегкая жизнь, которую он прожил.

Особенно ярко проявил он себя в годы борьбы с фашистскими захватчиками, в период оккупации родной Белоруссии.

Это был час суровых испытаний для всех наших людей.

Кирилл Трофимович Мазуров предстает перед нами в эти годы как великий труженик и крупнейший организатор всенародной партизанской борьбы с фашизмом на нашей земле. Будучи секретарем ЦК комсомола, уполномоченным ЦК Компартии Белоруссии и Центрального штаба партизанского движения, он, как никто другой, прошел по тылам врага в годы оккупации почти всю нашу республику, побывал во многих областях, партизанских соединениях, бригадах и отрядах. Он воодушевлял на героическую борьбу с фашизмом партизанских командиров и бойцов, население оккупированных районов, приближал, как мог, нашу победу. Мазуров никогда не терялся в этой борьбе, был отважен и смел. Его ждали в партизанских зонах, глубоко уважали за ясный ум, человечность и высокое личное мужество.

Широко и масштабно раскрылся его талант в послевоенное время. В первые годы Кирилл Трофимович возглавлял комсомол Белоруссии, будучи вторым и первым секретарем ЦК комсомола. Буквально через несколько лет он выдвигается на партийную работу, становится первым секретарем Минского горкома, а затем первым секретарем Минского обкома партии.

Несколько лет Кирилл Трофимович Мазуров работал Председателем Совета Министров, возглавлял наше правительство. Вскоре он избирается первым секретарем ЦК Компартии Белоруссии. При этом особенно важно подчеркнуть, что, будучи в этих должностях, он внес неоценимый вклад в развитие экономики, науки и культуры родной республики, за которую болел всем сердцем и душой.

По его предложениям и при его участии решались многие вопросы строительства важнейших тогда для республики

промышленных предприятий, заводов и фабрик, учебных заведений, учреждений культуры.

Много сил он отдал восстановлению, строительству и обустройству нашей столицы — города Минска, а также восстановлению и развитию других городов и сел республики.

Заметной и весьма плодотворной была его деятельность на посту первого заместителя Председателя Совета Министров бывшего СССР.

Особо хотелось бы отметить, что К. Т. Мазуров прежде всего был личностью огромного масштаба.

Его отличали природный глубокий ум, талантливость в труде, интеллигентность, большие организаторские способности, исключительная простота и скромность.

Все это удивительно хорошо концентрировалось в нем и благотворно сказывалось на его работе, на атмосфере, которую он создавал вокруг себя как руководитель.

Работать с ним было очень интересно и поучительно, хотя и нелегко.

Кирилл Трофимович был очень трудолюбивым и строгим к себе. Того же требовал от людей. И люди старались отдавать делу все, что могли, на что были способны. Разумеется, я говорю о добросовестных и честных работниках. А таких было все-таки большинство.

К. Т. Мазурову были присущи многие человеческие достоинства.

Он любил природу. Любил книги, поэзию. Многое знал наизусть. Он хорошо знал технику, любил и сам водил служебную автомашину. В те годы это казалось необычным для руководителей такого ранга.

Таким был и таким запомнился этот прекрасный человек.

7 апреля 1994 года ему исполнилось бы 80 лет.

О том, каким был Кирилл Трофимович, как боролся и работал, как относился к людям, рассказали его соратники и товарищи по работе. И те, кто воевал вместе с ним в годы борьбы с фашизмом за освобождение земли белорусской, и те, кто трудился под его руководством и рядом с ним после войны. Их воспоминания включены в эту книгу.

Это освобождает меня от необходимости подробного пересказа или характеристики этих материалов в предисловии к книге, поскольку читатель сможет ознакомиться с ними сам, непосредственно.

Предлагаемая читателю книга «Верой и правдой» издается по предложению ветеранской общественности и посвящается 50-летию Победы и 80-летию со дня рождения Кирилла Трофимовича.

Книга «Верой и правдой» состоит из двух небольших частей.

Первая часть содержит речь Мазурова К. Т. в качестве Председателя Всесоюзного совета ветеранов войны и труда на Съезде

народных депутатов бывшего СССР в июле 1989 года и два его опубликованных в печати интервью.

Вторую часть книги составляют опубликованные в прессе по случаю 80-летия со дня рождения Кирилла Трофимовича воспоминания его соратников и друзей.

Выход книги «Верой и правдой», несомненно, станет заметным событием в культурной жизни нашей республики. Она с живым и неподдельным интересом будет встречена не только теми, кто лично знал и вместе боролся и трудился с ним, но и широкой читательской общественностью, особенно интеллигенцией, молодежью, воинами Вооруженных Сил, ветеранами войны и труда. Белорусский народ никогда не забудет славных дел и свершений Кирилла Трофимовича Мазурова, его доброго имени, его огромных непреходящих заслуг перед родной землей и народом.

А. Н. АКСЕНОВ, ветеран войны

РЕЧЬ К. Т. МАЗУРОВА НА СЪЕЗДЕ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ СССР

Товарищи депутаты! У нас в стране и в обществе накопилось много всякого рода дефицита. Здесь называли, помимо таких дефицитов, как сахар, мыло и прочие товары, и дефицит иммунной недостаточности. И все мы понимаем, что все эти дефициты надо ликвидировать. Но я хотел бы сказать об одном дефиците, о котором никто не говорил: о дефиците благодарности ветеранам, которые обеспечили победу в Великой Отечественной войне, обеспечили всем нам и нашим детям мирную жизнь. А живут они, извините меня, в очень тяжелых условиях.

Я и мои товарищи, 75 народных депутатов, представляют более 50 млн. пенсионеров, ветеранов войны и труда, Вооруженных Сил. Эта социальная группа в прошлом не принималась во внимание как политическая сила. К сожалению, инерция такого мышления заметна и сегодня. Есть даже научные работы, где уважаемые ученые относят нашего брата, рассматривая силы перестроечные, к одной группе с деклассированными элементами. Не знают эти ученые, что из этих 50 миллионов 10 миллионов ветеранов войны и труда, пожилых людей, работают, производят материальные блага. И работало бы еще и большее количество людей, если бы были сняты разного рода препоны, вроде так называемых «потолков» заработной платы и прочее.

Ветераны отнюдь не иждивенцы. Они заработали право на нормальное отношение общества. Когда была создана

Всесоюзная организация ветеранов, Всесоюзный совет ветеранов в 1987 году решил проверить, как живут ветераны. С помощью других общественных организаций, при поддержке советских органов мы проверили жизнь более 30 миллионов людей.

Проверка эта показала безрадостную картину, товарищи. У нас более 22 миллионов ветеранов войны и труда получают пенсию 60 рублей в месяц и ниже. Из них 10 миллионов — это люди одинокие, у которых нет других источников существования. Можете себе представить, какова жизнь тех, кто обеспечил нас сегодняшней демократией.

Тысячи писем идут во все инстанции, во Всесоюзный совет ветеранов и на Съезд, и в органы печати, которые вопиют о положении дел, создавшемся у нас в стране со старшим поколением. Я не буду злоупотреблять вашим вниманием, назову лишь некоторые выдержки из одного письма, которое получил вчера. Коллективного письма из Йошкар-Олы Марийской АССР, которое подписала большая группа участников войны. Вот что они пишут: «Прошло 44 года со дня Победы. А многие победители влчат жалкое существование на мизерные, хотя дважды заработанные пенсии своим ратным и мирным трудом. Мы десятилетиями плодили и повторяем красивые лозунги, мол, «никто у нас не забыт», «по заслугам каждый награжден», что все мы перед ветеранами войны в неоплатном долгу. Тогда когда же будем платить эти долги? Бесчеловечно и антигуманно это в гуманном социалистическом обществе. Не надо больше откладывать на завтра решение этого вопроса. Ведь мы строим и сейчас перестраиваем самое гуманное и высоконравственное социалистическое общество на Земле. От того, какой покажем пример и как сумеем позаботиться о старости,

тем более защитников Родины, зависит не только моральный климат всего общества, но прежде всего отношение к нам подрастающего поколения, его нравственное здоровье и осмысление реальных ценностей. Надо всегда помнить: что посеешь, то и пожнешь. И пожинаем... Вносим предложение: 1990 год объявить годом ветеранов войны и труда и на деле сделать все, чтобы избавить всех старых воинов от мытарств и хождений по мукам, выпрашивающих жалкие подачки с нашего общего стола, весомый вклад в который они давно внесли своим самоотверженным трудом. Не надо отбирать у них последнее здоровье и веру в те идеалы, за которые они воевали, чтобы на склоне лет, перед уходом из жизни ни у кого из них не осталось тяжелой мысли и обиды на государство (Лоскутов, Сенаторов, Мосунов, Федорин, Швецов, Митин, Савельев, Семенов, Черкасов, Крылов, Медведев и другие...)».

Всесоюзный совет ветеранов рассматривал неоднократно эти вопросы, вносил предложения в центральные руководящие органы. Был принят ряд решений. Должен сказать правду. После апреля 1985 года правительство немало сделало в этом отношении. Но все это были меры некардинальные. Ветераны требуют кардинального решения вопроса. Накормить надо прежде всего этих людей, областать прежде всего именно их. А положение в последнее время сложилось таким образом, что вследствие бесконтрольного повышения цен на товары, вымывания дешевых товаров положение ветеранов и войны, и труда, тех, которые заслужили особое отношение к себе, в последний год стало просто невыносимым.

Думаю, далеко не все депутаты представляют, в каком бедственном положении оказались ветераны Великой

Отечественной войны. И эту наболевшую проблему надо решить. Мы, 75 народных депутатов ветеранской организации, внесли конкретные предложения Съезду и просим, чтобы они были рассмотрены или специальной комиссией, или было поручение Верховному Совету в этом же году решить следующие вопросы:

1. Уже в нынешнем году найти 400 млн. рублей, чтобы доплатить к пенсиям до прожиточного минимума участникам войны — фронтовикам и солдатским вдовам, которые получают 50 рублей в месяц и ниже.

2. Рассмотреть в новом пенсионном законе вопрос о том, чтобы участники войны — фронтовики, партизаны получили приоритетное положение, основание для получения повышенной пенсии. Мы единственная страна из наших союзников, участвовавших во второй мировой войне, где ветераны, бойцы фронта и партизанского тыла не получили специальных пенсий, а получили трудовые пенсии, и то самые низкие.

3. Новый закон, до его принятия, уже начать осуществлять с 1990 года. И в 1990 году начать не по регионам, как это всегда у нас раньше делалось, а по социальным группам увеличить пенсии до прожиточного минимума прежде всего участникам войны, ветеранам труда, получающим пенсии ниже 60 рублей в месяц.

Полагаю, что Съезд поддержит это наше предложение.

Но дело не только в этом. Ветераны обойдены душевным вниманием к себе. В этом плане особенно ценны недавно опубликованные в газете «Советская культура» обращения известных артистов — Людмилы Зыкиной, Юрия Никулина, Аллы Пугачевой, Ирмы Сахадзе, Геннадия Хазанова и других наших известных деятелей культуры под девизом «Ветеранам — тепло наших сердец».

Они призвали писателей, композиторов, ученых, художников, актеров проявить участие в жизни ветеранов, особенно тех, которые проживают в домах-интернатах, наших богадельнях, отчислять от гонораров, от концертов определенные суммы прямо в адрес этих домов ветеранов и в Фонд милосердия и здоровья, который создан тоже для этих целей. Они пишут в своем обращении: «Однако не хлебом единым жив человек. Нас тысячи, если не сотни тысяч. Если каждый из нас хотя бы раз в год приедет в гости к ветеранам — это будет непрерывной линией неиссякаемого благородного дела, это будет нашим вкладом в великую перестройку, пробуждающую лучшие традиции гуманистической направленности русской и советской многонациональной культуры». Думается, что это благородное движение должно тронуть сердца не только творческой интеллигенции.

Следующий вопрос. Нас, фронтовиков и партизан, которых остается уже с каждым годом все меньше (примерно 400 тысяч уходит от нас навсегда ежегодно), волнует и оскорбляет не только черствое

отношение чиновников, но и нередко проявляющееся оскорбительно-пренебрежительное отношение известной части наших граждан. И некоторые партизаны и военнослужащие-окопники стесняются носить свои боевые ордена. Надевают их только 9 Мая потому, что не хотят выслушивать оскорбительные реплики в очередях магазинов, в трамваях и автобусах. Такое безнравственное отношение к ветеранам войны, к сожалению, подогревается нередкими публикациями в нашей прессе, в которых семидесятилетняя история нашей страны представляется как сплошная цепь ошибок и преступлений, и вина за эти преступления относится на все старшее поколение.

Недопустимо, когда, анализируя военный период нашей истории, некоторые делают безответственные выводы, мажут черной краской ратный подвиг народа, дают унижительные характеристики командованию Красной Армии, зубоскалят по поводу советского солдата, хотя обязаны поклониться ему до земли, хотя бы за то, что живут на белом свете.

Скоро сорок пять лет, как закончилась война, а и до сих пор останки тысяч безвестных советских воинов не захоронены, их кости белеют в заросших кустами окопах, в лесах и болотах Новгородской, Ленинградской и некоторых других областей, где велись жаркие бои с фашистами. Запустили многие братские могилы и памятники, а кое-где они просто срыты. Спасибо комсомолу за то, что он активно занимается поисковой работой, ищет героев войны, но предать земле останки погибших, достойно похоронить уходящих из жизни ветеранов — это дело не комсомола и не самих стариков-ветеранов, а соответствующих исполкомов Советов, которые забыли об этих своих святых обязанностях.

Ветераны возмущаются тем, что до сих пор в Москве нет памятника Великой Победы. В долгострой превращается Музей Великой Отечественной и парк Победы, а значительные суммы собранных народом средств разбазариваются.

Особую заботу, товарищи, мы должны проявить о нашем молодом поколении. Здесь уже говорилось, что у нас среди молодежи много негативных явлений. У нас молодые люди живут в праздности. Парадоксально, но факт, что в нашем государстве трудящихся в большинстве семей дети воспитываются «в ничего неделанье». Тема труда у нас заслонена темой досуга. И в селе, и в городе

подростки часто растут в условиях безделья, слоняются по улицам, заткнув уши рок-музыкой, бренчат на гитарах, гнусавят бессмысленные шлягеры, дерутся стенка на стенку, давая выход нерастроченной молодой энергии.

Комсомол внес предложение о принятии Закона о молодежи. Но мне думается, что вопрос сложнее. Я вношу предложение поручить Верховному Совету разработать концепцию комплексного трудового, нравственного и культурного воспитания молодого поколения, с

приоритетом общественно полезного физического труда, и вывести эту проблему на уровень государственной политики.

Несколько слов о ходе обсуждения наших перестроечных процессов.

Перестройка очень серьезное дело. Дело трудное. Каждый шаг требует вдумчивого, компетентного подхода. У нас же нередко по-прежнему проявляется некомпетентность и торопливость в принятии новых решений, законов, что не гарантирует от новых ошибок.

Мы то и дело призываем каждого трудиться в полную силу на своем месте. Эти призывы останутся благими пожеланиями без повышения требовательности к каждому со стороны общества. Каждый должен трудиться в полную силу под контролем всех! Вот такой лозунг нужен.

Кризисные явления в экономике, в обеспечении народа всем необходимым объясняются не только робостью законодателей, консерватизмом аппарата. Недостатки в осуществлении экономической реформы объясняются банальной недисциплинированностью, отсутствием порядка и требовательности и даже, я бы сказал, какой-то уступчивостью со стороны наших государственных органов.

Если не будет у нас законов, обеспечивающих социальную защищенность людей, строго регулирующих порядок, защищающих права личности, в том числе и руководителей, пользующихся доверием народа, если мы не обеспечим строгого их исполнения каждым гражданином, мы получим не расцвет демократии, а разгул вседозволенности и анархизма.

Большую ответственность в недопущении подобного несем мы, народные депутаты. Не разжигание страстей на самом Съезде и среди избирателей, а товарищеское сопоставление мнений и принятие наиболее целесообразных решений — вот закон нашего Съезда и всех наших депутатов.

В условиях активного приобщения широких масс трудящихся ко всем сферам жизни, в условиях многообразия мнений и прохождения азов демократии народ сможет осуществить перестройку. Иного не дано. Спасибо.

НАЗАД ДАРОГІ НЯМА

За акном невялікага ўтульнага кабінета старшыні Усесаюзнага савета ветэранаў вайны і працы — ціхая маскоўская вуліца Шчэпкіна, былая 3-я Мяшчанская, за два крокі — Садавае кальцо. Кірыла Трафімавіч Мазураў частуе моцным духмяным чаем. Гутарка — пра Беларусь, пра першыя пасляваенныя гады...

— Што вам сказаць пра той час? Гарачы ён быў, працавалі не пакладаючы рук і салдацкія ўдовы, і ўчарашнія франтавікі, партызаны, і кіраўнікі. Узнікла

нямала цяжкасцей, праблем. Зразумела, беларускую прамысловасць, сельскую гаспадарку мы б не змаглі аднавіць без вялікай дапамогі з боку саюзных арганізацый, брацкіх рэспублік.

Я не буду падрабязна спыняцца на рашэннях таго часу і аб'ёмах мэтанакіраванай дапамогі — гэта размова асобная і даволі доўгая. Ва ўсякім разе, аднаўленчая работа ішла актыўна. З дапамогай усяго народа, усёй краіны Беларусь набывала ранейшыя сілы, ранейшую магутнасць. У пачатку 50-ых гадоў рэспубліка не толькі выйшла на перадавыя рубяжы ў эканоміцы, але і з кожным годам паскарала тэмпы.

Даводзілася займацца абсалютна ўсім — пачынаючы ад ідэалагічных інстытутаў і заканчваючы матэрыяльнымі нашымі справамі: аднаўленнем і будаўніцтвам прамысловых прадпрыемстваў, калгасаў, вёсак і гарадоў. І асабліва Мінска. Горад фактычна будаваўся нанова.

Былі наймаверныя цяжкасці, але былі і добрыя таварышы побач. І быў народ, які падтрымліваў нас, учарашніх партызанскіх і франтавых камандзіраў, усёй душой.

Працавалі мы шмат, жылі адкрыта, на вачах ва ўсіх. Напрыклад, калі гаварыць пра Мінск, дык мы ўсе актыўна ўдзельнічалі, нягледзячы на рангі і заслугі, у разборы завалаў, будавалі цагельныя заводы. Усё гэта, зразумела, бясплатна. Вам, відаць, вядома, што ў Мінску кожны працаздольны грамадзянін меў спецыяльную кніжку аднаўлення горада.

Вось у гэтых умовах прыбаўляла сіл падтрымка народа. Ды і таварышы, што былі побач, шчодро дзяліліся вопытам. Усе праблемы вырашалі разам, часта спрачаліся, шукалі адказы на няпростыя пытанні.

— Калі ласка, Кірыла Трафімавіч, раскажыце пра Вашых саратнікаў і бліжэйшых памочнікаў.

— Асабліва дарагія тыя, з якімі звёў лес у ваенны час, у гады актыўнага аднаўлення народнай гаспадаркі. Калі я працаваў у Мінскім абкаме партыі, Савеце Міністраў рэспублікі, ЦК Кампартыі Беларусі, сфарміравалася трывалае кола людзей, з якімі мы разам працавалі, бадай, да самага майго ад'езду ў Маскву.

Што гэта за людзі? У Савеце Міністраў са мной побач працавалі І. Клімаў, А. Золаў, В. Каменскі... Нядрэнныя арганізатары вытворчасці, добрыя спецыялісты сваёй справы: Золаў — прамысловец, Каменскі — будаўнік, Клімаў — вопытны арганізатар. Тады гэта былі галоўныя напрамкі. Сельскай гаспадаркай мы займаліся ўсе разам.

У ЦК КПБ пасля XX з'езда партыі працавала згуртаваная група сакратароў-аднадумцаў — М. Аўхімовіч, Ц. Кісялёў, Ф. Сурганаў, П. Машэраў, С. Прытыцкі, Д. Філімонаў, В. Шаура, у Мінскім абкаме —

І. Палякоў. Людзі выключна цікавыя — і ў стылі работы, і ў ведах, жыццёвым вопыце. У кожнага з іх я вучыўся, яны ў сваю чаргу пераймалі нешта і ў мяне. І гэта зусім натуральна. Жылі і працавалі мы дружна, з вялікім жаданнем і энтузіязмам.

Хутка пасля пахавання Сталіна ў 1953 годзе адбыліся некаторыя змены ў саставе кіраўніцтва ЦК КПСС. Закранулі яны і нашу рэспубліку. Бурна праходзіў Пленум ЦК КПБ, у ходзе якога нам стала вядома, што па указанію Берыі вырашана «зваліць» першага сакратара М. С. Патолічава. Калі б гэта здарылася, «былога» арыштавалі б. Але члены ЦК КПБ, сакратары абкамаў абурыліся: за што вызваліць М. С. Патолічава? Калі і былі нейкія хібы, дык вінаваты не толькі «першы». Словам, адстаялі Патолічава. А потым прыйшло паведамленне: Берыя арыштаваны.

Пасля таго памятнага пленума мяне зацвердзілі Старшынёй Саўміна рэспублікі, а летам 1956-га выбралі першым сакратаром ЦК КПБ.

— Якое ўражанне на вас зрабіла прамова М. С. Хрушчова на XX з'ездзе КПСС аб кульце асобы Сталіна, прамова, на жаль, дагэтуль не абнародаваная?

— Пасля вайны ў партыі адбыўся шэраг падзей, якія ў партыйнага актыву выклікалі сумненні. Я маю на ўвазе «ленінградскую справу», «справу ўрачоў», потым барацьба супраць касмапалітызму... Я ў той час быў сакратаром абкама партыі, і калі гаварыць пра мяне асабіста, дык тыя з'явы выклікалі пэўныя сумненні, якія я яшчэ не мог сабе растлумачыць. І так было ў многіх, каго я ведаў: нешта адбываецца не так, робіцца не тое пасля такой вялікай пераможнай вайны. Асабліва нас уразіла так званая «ленінградская справа». Яшчэ нядаўна ва ўсіх на вусях былі поспехі і заслугі ленінградцаў. І раптам «адкрылася», што ўсе іх кіраўнікі — ворагі. Як жа так?! Вазнясенскі, член Палітбюро, старшыня Дзяржплана краіны, шмат працаваў у імя перамогі і раптам — ён супраць партыі, супраць народа? А Кузняцоў? Адзін з арганізатараў абароны Ленінграда, потым сакратар ЦК ВКП(б), начальнік Упраўлення кадраў ЦК, і што — таксама шпіён?!

Пытанні, пытанні... Няпростыя, пакутлівыя, яны ўзнікалі ў многіх. Але мы не мелі магчымасці іх узняць, таму што пленумы не збіраліся. І вось нарэшце склікалі з'езд партыі — першы пасляваенны, XIX, гэта было ўвосень 1952-га. Я быў дэлегатам з'езда і, шчыра кажучы, адчуваў трывогу. Першы сакратар ЦК КПБ М. Патолічаў (ён быў членам ЦК) раскажаў мне, што пленум, які адбыўся ў ходзе з'езда, праходзіў вельмі бурна. Сталін лаяў Молатава і Мікаяна. Потым былі праведзены выбары ў ЦК, а Молатаў і Мікаян увайшлі ў састаў Прэзідыума, у які выбралі больш як 20 чалавек. Нам, дэлегатам з'езда, усё гэта было незразумела. Ідзе нейкая закулісная барацьба? Тыя ж Молатаў, Мікаян падвяргаюцца ў вузкім коле сур'ёзнай крытыцы за памылкі і пралікі, а на з'ездзе пра гэта — ні слова. І яны зноў выбіраюцца ў кіраўніцтва партыі. Усё гэта выклікала, прынамсі,

здзіўленне. Але на больш глыбокі аналіз становішча спраў я, напрыклад, не быў гатовы.

І вось XX з'езд. Ён працаваў як звычайна. А потым быў зроблены перапынак. Цэлы дзень мы адпачывалі, гулялі па Маскве, а ўвечары Хрушчоў прачытаў свой славуты даклад.

Большасць дэлегатаў была ашаломлена, гэта нагадвала ўдар абухом па галаве. Пра тое, што Сталін асабіста вінаваты ў рэпрэсіях, ніхто з нас і не думаў. Мы ж жылі, фарміраваліся ў эпоху, калі ўсё было звязана з яго імем. Верылі, што ён выражае волю партыі, волю народа. Выступленні Сталіна, а яны здаваліся нам пераканаўчымі, лагічнымі, яго даваенныя даклады і прамовы, ваенныя загады былі для ўсіх дырэктывамі...

Не магу сказаць, што ў той час у сталінскіх дакументах я заўважаў нейкія памылковыя моманты, няправільнасці і г. д. Не, вядома, ва ўсякім разе рэпрэсіі 30-ых гадоў ніхто з нас у той час не звязваў з імем Сталіна. Былі канкрэтныя віноўнікі — Ягода, Яжоў, у нас у Беларусі — Берман.

А вось ужо «ленінградская справа» паказала «руку» Сталіна. Не мог жа Берыя пасадзіць самавольна членаў Палітбюро Вазнясенскага, Кузняцова? Значыць, па

асабістаму за гаду Стал і на. А за што? Сумненні былі. Пасля даклада Хрушчова стала ясна, што Сталін дапускаў не проста памылкі. Ён вінаваты ў дапушчаных значынствах, прычым самых жорсткіх: у адносінах да многіх саратнікаў Леніна, лепшых членаў партыі, актыву, тысяч і тысяч грамадзян. Хрушчоў раскажаў, што былі знішчаны большасць дэлегатаў XVII з'езда партыі, большасць членаў ЦК партыі.

Пасля XX з'езда КПСС я стаў сакратаром ЦК КПБ. І што сур'ёзна турбавала? Па-першае, як данесці ўсё пачутае на з'ездзе людзям. Даклад жа не публікаваўся. Мы трапілі ў складанае становішча. Трэба было людзям усё так растлумачыць, каб яны паверылі нам. Па краіне хадзілі чуткі, з-за рубяжа наступала нейкая інфармацыя. Гэта потым ужо выйшла чэрвеньская пастанова ЦК «Аб пераадоленні культуры асобы і яго вынікаў», і тады ўсё стала на свае месцы. Але ўзніклі цяжкасці іншага парадку: растлумачыць, што ж усётакі здарылася ў партыі, чаму культ прывёў да страшных рэпрэсій? Праз гады разумее, у якім лабірынце тады апынуліся: быццам і казалі на з'ездзе «а», а вось далей... духу не хапіла.

Летам 56-га паўстала пытанне: як рэабілітаваць невінаватых савецкіх людзей, расстраляных, тых, што пакутуюць у турмах і лагерах.

Па рашэнню ЦК КПБ стварылі камісію на чале з другім сакратаром ЦК Ціханам Якаўлевічам Кісялёвым. Камісія працавала больш года. Многія матэрыялы давялося запатрабаваць з маскоўскіх архіваў. У Беларусі толысі ў «язовых рукавіцах», як ахрысцілі крывавыя злачынствы Яжова, апынуліся многія сумленныя камуністы.

— Праз год пасля выхаду пастановы ЦК аб пераадоленні культуры асобы Пленум ЦК КПСС, як вядома, выкрыў

фракцыйную антыпартыйную групу Молатава, Кагановіча і Малянкова. Дазвольце нагадаць, Кірыла Трафімавіч, ваша выступленне на XXII з'ездзе КПСС, дзе вы, у прыватнасці, гаварылі, што «Молатаў, Кагановіч і Малянкоў асабіста вінаватыя ў масавым збіванні кадраў партыі, самых грубых парушэннях савецкай законнасці. Яны тады каляліся на пленуме (у чэрвені 1957 года. —Рэд.), прызнавалі сваю ўскосную віну ў злачынствах, учыненых Яжовым, Берыем і іх памагатымі. Тады яшчэ не ўсё было вядома членам ЦК. Пасля ўжо разгрому антыпартыйнай групы камуністы дапамаглі Цэнтральнаму Камітэту выкрыць да канца арганізатараў антыпартыйнай групы, у прыватнасці — Малянкова. Асабліва цяжкія і трагічныя вынікі дзейнасці гэтага чалавека ў Беларускай партыйнай арганізацыі...»

— Правільна, мы тады яшчэ не ўсё ведалі. Працавала камісія, вывучаліся матэрыялы, аднаўлялася ісціна.

Пасля забойства Кірава, у 1935—1936 гадах, праходзілі праверка і абмен партыйных дакументаў. У ходзе гэтай кампаніі ў Беларусі была выключана з партыі амаль палавіна ўсіх камуністаў.

Старшыня Саўнаркама рэспублікі Галадзед на Пленуме ЦК Кампартыі Беларусі паставіў пад сумненне вынікі «чысткі». Яго падтрымаў старшыня ЦБК Чарвякоў і іншыя: ці не памылка?

Вось пасля гэтага ў Мінск выехаў заг. сельгасаддзела ЦК ВКП(б) Якаўлеў (Эпштэйн). Паездзіў ён па рэспубліцы разам з Берманам, наркамам унутраных спраў БССР (злавесная фігура, страшны чалавек. Я яго асабіста не ведаў, ужо ў ходзе вывучэння матэрыялаў, звязаных з рэпрэсіямі 30-ых гадоў, таварышы з КДБ шмат пра яго расказвалі). Дык вось, куды б яны ні прыезджалі, усюды знаходзілі элементы змовы супраць Савецкай улады, антысавецкага падполля, якое ўзначальвалі быццам бы партыйныя і савецкія кіраўнікі, г. зн. у Беларусі настойліва ствараўся міф пра агульную змову рэспубліканскай партарганізацыі супраць Савецкай улады, за аддзяленне рэспублікі ад СССР і далучэнне да Польшчы.

Гэта гнусная хлусня была сапраўднай дыверсіяй, задуманай і спланаванай, відаць, загадзя. Потым у Мінск прыехаў Малянкоў — чыніць, так сказаць, суд. І Малянкоў ужо не столькі чысціў партыйную арганізацыю рэспублікі (пра гэта «паклапаціліся» Якаўлеў (Эпштэйн) з Берманам), колькі распраўляўся з кіруючым актывам Беларусі. Прама на пленуме член ЦК КП(б)Б аб'яўляўся ворагам, шпіёнам, здраднікам і г. д. Чалавек выходзіў — і яго арыштоўвалі.

У выніку ў «мясарубку» Якаўлева(Эпштейна)—Бермана—Яжова—Малянкова трапілі амаль усе кіраўнікі рэспублікі, у тым ліку сакратары ЦК, старшыня Саўнаркама, наркамы, кіраўнікі мясцовых партыйных, савецкіх органаў, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі. Усе яны былі выключены з партыі, многія з іх арыштаваны. Рэдка хто пазбегнуў кляйма «польскага шпіёна». Знішчалі найсумленнейшых, адданных справе людзей.

Пасля вайны я блізка пазнаёміўся і пасябраваў з Чарнышовым Васілём Яфімавічам. Сам ён вырас на Арлоўшчыне, на работу

сакратаром Жлобінскага райкама партыі прыехаў па пуцёўцы ЦК ВКП(б). Дык весь, яму ў той крывавай месяц нехта з блізкіх сяброў падказаў, што будучь рэпрэсіі. Чарнышоў сеў у поезд і паехаў у Маскву, жыў там некалькі месяцаў. А яго шукалі ў Беларусь. Ён — адзін з нямногіх сакратароў райкамаў, хто застаўся тады жывы. Гэта быў вельмі сумленны чалавек. У час вайны ён кіраваў партызанскай барацьбой

у Баранавіцкай вобласці, а пасля быў сакратаром Мінскага абкама партыі, сакратаром ЦК КП(б)Б, Калінінградскага абкама і Прыморскага крайкама КПСС, генерал, Герой Савецкага Саюза...

Значыць, працавала камісія, мы працягвалі раскручваць злачынствы сталінскай эпохі. На пасаду старшыні КДБ зацвердзілі адказнага работніка ЦК КПБ Перапяліцына. Аднаўлялі добрае імя ўсіх, каго незаконна рэпрэсіравалі. Невінаватыя людзі былі рэабілітаваны, многія пасмяротна.

— Што вы можаце сказаць пра амністыю, аб'яўленую пасля смерці Сталіна?

— Цяпер некаторыя сцвярджаюць, што гэта справа рук Берыі. Не ведаю, з Берыем не быў знаёмы і ад яго не чуў. А вось Хрушчоў гаварыў, што ў турмах вялікая колькасць бязвінных людзей, трэба іх вызваліць. Сапраўды, акрамя тых, каго рэпрэсіравалі «па палітычных меркаваннях», па славутаму 58-му артыкулу, нямала ж было і такіх «злачынцаў», якія за вынесены з поля кілаграм збожжа, спазненне на работу трапілі за краты па так званаму бытавому артыкулу. І тут жа побач, у адным бараку — рэжыдывісты, адшэтыя крымінальнікі, бандыты. Часта камісіі вызвалілі і такіх. Таму ўсеагульная амністыя, за якую неаднаразова выступаў Хрушчоў, прывяла да ўсплёску злачыннасці.

Асноўны ж паток вызваленых складалі без віны вінаватыя і гаспадарчыя работнікі, пісьменнікі і афіцэры, удовы і дзеці «ворагаў народа»... У грамадстве адчуваўся ўздых, яўнае задавальненне. Нездарма рэзка ўзраслі аб'ёмы вытворчасці. Да XXII з'езда КПСС у Беларусі былі буйнамаштабныя дасягненні ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі. Словам, у 60-ыя гады рэспубліка ўступіла з салідным эканамічным патэнцыялам.

А потым... Потым пачаліся некаторыя, так сказаць, дэфармацыі. Чаму гэта здарылася? Не адразу, безумоўна.

— «Звязда» пісала пра асабістага сябра Берыі Цанаву. Што вы можаце сказаць пра гэтага чалавека?

— Пазнаёміўся я з ім пасля вайны, хоць ён працаваў у Беларусі з 1938 года. Ён, здаецца, змяніў Наседкіна. Быў такі кат, не горшы за Бермана.

Цанаву — верны падручны Берыі. Як і ў куміра, рукі ў яго па локці ў крывы народнай. Тонкасці рэпрэсій Цанавы, якія ён інспіраваў у 1938 і ў 1939 гадах, мне невядомы, але я памятаю яго паводзіны пасля вайны. Ён працаваў наркамам унутраных спраў БССР пры трох

першых сакратарах ЦК КП(б)Б — П. К. Панамарэнку, М. І. Гусараве і М. С. Патолічаве.

Цанава заўсёды ставіў сябе над кіраўнікамі, над Бюро ЦК. Яго баяліся. Усе. Ён унушаў нейкую агіду і страх. Фанабэрысты, маўклівы, невялікага росту балван — вось няпоўны знешні партрэт Цанавы. Ён усім выглядам імкнуўся выклікаць страх, пачуццё прыніжанасці. Дастаткова было Цанаве нядобразычліва выказацца пра каго-небудзь, і чалавека маглі калі не рэпрэсіраваць, дык зняць з пасады.

Калі б не заступіліся мы тады ўсе разам, скажам, за С. В. Прытыцкага, і яму б не пашанцавала. Прытыцкі ж Цанаве проста не падабаўся...

Раскажу адзін эпізод, які датычыць мяне. Было гэта ў той час, калі мяне выбралі сакратаром Мінскага гаркама партыі. Праз некаторы час у нас у горадзе было ўрачыстае пасяджэнне, не памятаю ўжо, з якой нагоды. Гаркаму даручылі яго рыхтаваць. Заходзіць да мяне загадчык аргадзела і пытаецца:

— Таварыш Мазураў, як мы будзем складаць спісы запрошаных на сход?

Для мяне не было пытання — як? Я і адказаў:

— Дык па алфавіту і складайце.

Ён неяк спалохана паглядзеў на мяне...

— Добра, — га воры ць.

Склалі спісы па алфавіту, і па алфавіту ў канцылярыі выпісалі запрашэнні, ставілі нумар па парадку. Праз некалькі гадзін раптам званок. Я бяру трубку...

— Хто гэта гаворыць? Я адказваю:

— Мазураў.

— Не, гэта не Мазураў.

— Я вам яшчэ раз гавару, што Мазураў, што вы хочаце?

— Мазураў бы так у адносінах да мяне не зрабіў. Цяпер я ў сваю чаргу пытаюся:

— Хто гэта гаворыць?

А сам ужо чую цанавінскі акцэнт.

— Цанава гаворыць! Вы білет мне прыслалі, паглядзіце на нумар. Які вы мне, Цанаве, нумар выпісалі!

Літаральна праз паўгадзіны звоніць мне Гусараў. І адразу ж:

— Ты што там робіш, чаму паводзіш сябе, як хлапчук?!

— Мікалай Іванавіч, у чым справа, я не разумею, пра што гаворка?

— Неадкладна прыходзь на пасяджэнне Бюро ЦК. Прыходжу. З прыёмнай мяне клічуць у кабінет

першага, дзе ўжо сядзяць усе члены Бюро: Цанава, Ігнацьеў, Малін, іншыя. Як толькі я ўвайшоў, Гусараў адразу кінуўся:

— Як ты сябе паводзіш?! Чаму ламаеш традыцыі?

24

— Даруйце, я не разумею, у чым жа справа?

— Ты які нумар білета даў таварышу Цанаве?

— Я не ведаю.

— Як ты не ведаеш? З табой жа раіліся.

Я сказаў пра алфавіт. Гусараў пракручвае ўсё спачатку. Цанава маўчыць. Першы сакратар распякае мяне, у рэшце рэшт гаворыць:

— Табе за такія справы вымову трэба аб'явіць з занясеннем ва ўліковую картку.

Цанава маўчыць. І тут рэпліку падае другі сакратар ЦК Ігнацьеў. Мазураў, маўляў, малады сакратар, ну, памылку зрабіў, навошта ж так строга? Потым Малін уступіўся... Цанава ж маўчыць.

— Добра, — Гусараў гаворыць. — Паводзь сябе так, як трэба.

Уявіце сабе: на Бюро сядзелі вядомыя ў рэспубліцы, у краіне дзеячы партыі. І яны не маглі Цанаве сказаць: слухай, як табе не сорамна, за што ты ўсчаў сыр-бор, з-за нейкага нумара на запрашэнні?!

Потым замест М. І. Гусара ва першым сакратаром быў выбраны прысланы ЦК ВКП(б) М. С. Патолічаў. Цанава і яго імкнуўся падмяць пад сябе. Але Патолічаў, нам гэта было вядома, карыстаўся давер'ем у Сталіна, яго бацька ваяваў разам з Будзённым у Першай Коннай. Да Беларусі Патолічаў працаваў сакратаром абкамаў партыі ў шэрагу абласцей РСФСР, другім сакратаром ЦК КП(б) Украіны. І ўсё ж Цанава спрабаваў уплываць і на яго. Не ведаю, ці «дапамог» Мікалай Сямёнавіч «вылучэнню» Цанавы ў Маскву, але так ці інакш у 1953 годзе яго адазвалі ў цэнтр, на больш высокую пасаду, але хутка па асабістаму загаду Берыі арыштавалі.

— У адным з інтэрвію ў цэнтральнай прэсе вы гаварылі, што нам трэба адыходзіць ад агульнай крытыкі, шукаць канкрэтных віноўнікаў...

— Правільна, нам усім неабходна пазбягаць дальтанічнага бачання, больш асэнсавана ставіцца да нядаўняга мінулага. Але, відаць, не так проста назваць канкрэтных віноўнікаў.

Нямала мужнасці ад партыі і яе кіраўніцтва на чале з М. С. Хрушчовым патрабавалі крытыка культу асобы і яго вынікаў, аднаўленне законнасці. Пасля XX з'езда над краінай пранёсся вецер перамен. Былі спробы ламаць камандна-бюракратычныя метады кіравання, падкрэсліць гуманістычныя ідэалы і каштоўнасці.

Хрушчоў сваім выкрыццём злачынстваў Сталіна, вядома, праявіў вялікую асабістую мужнасць. Трэба аддаць яму належнае. Ён, уласна, і паклаў пачатак рэформам. У Прэзідыуме ЦК партыі М. С. Хрушчоў, несумненна, адыгрываў тады ролю вядучага, прызнанага лідэра.

Творчая інтэлігенцыя ўдыхнула свежага паветра. Нарэшце з'явілася магчымасць пісаць пра тое, што было на самай справе. Памятаеце, І. Эрэнбург нават напісаў аповесць «Адліга».

Спачатку і эканамічныя рэформы Хрушчова ўспрымаліся на «ўра». Напрыклад, у сельскай гаспадарцы. Пры Сталіне веска была заціснута ў жорсткія падатковыя ціскі. Гэта было зразумела ў гады вайны. Але і пасля перамогі ціскі не расціскаліся. Пасля вераснёўскага

Пленума ЦК у 1953 годзе сяляне атрымалі добрыя магчымасці для развіцця як грамадскай, так і індывідуальнай гаспадаркі. Веска ажыла.

Бурнымі тэмпамі развівалася машынабудаванне для механізацыі сельскай гаспадаркі. На дапамогу вёсцы заклікалі хімію...

— Што ж перашкодзіла такому бурнаму патоку пачынанняў і новаўвядзенняў?

— Каб гэта зразумець, трэба ведаць Хрушчова... Гэта быў занадта эмацыянальны чалавек. Ён быў перакананы, што атрымаецца ўсё менавіта так, як ён і яго памочнікі задумалі, — хутка і легка. Гладка ж бывае толькі на паперы. З чаго пачалося?

Пісьменнікі і журналісты, ахмялеўшы ад небылай раней свабоды слова, пачалі пісаць нешта, што не вельмі падабалася як Хрушчову, так і нам, тагачасным мясцовым кіраўнікам. Хрушчоў вырашыў паставіць літаратаруў на месца. Сабраў у Крамлі нараду, на якой у грубай форме раскрытыкаваў пісьменнікаў, асабліва маладых. Усе зразумелі: «Трэба думаць, што пісаць, трэба ўзгадняць! Няма чаго выстаўляцца».

Апарат улавіў хрушчоўскія адступленні ад ім жа абвешчанай лініі і неадкладна затармазіў рэформы ў галіне ідэалогіі. Зноў пацягнула халадком. І гэта, натуральна, прывяло да таго, што на ідэалагічным фронце ўсё зноў пачало адыходзіць на старыя, выпрабаваныя пазіцыі, у ранейшыя дазіраваныя рамкі: «дазволена — не дазволена».

У сельскай гаспадарцы памылкі і хібы Хрушчова відаць, як кажуць, простым вокам. У памочніках у яго хадзілі «народны акадэмік» Лысенка і да яго падобныя, якія вялі Хрушчова — разам з ім і ўсю краіну — назад.

У 1953 годзе на нарадзе ў Ленінградзе Хрушчоў кінуў дзёрзкі лозунг «Дагнаць Амерыку па вытворчасці мяса, малака і масла на душу насельніцтва». Многія тады іранічна яго ўспрынялі: Амерыка ёсць Амерыка. Я быў на гэтай нарадзе і ўспрыняў гэты лозунг як заклік лепш працаваць, як далёкую перспектыву. Я ж бачыў становішча ў сельскай гаспадарцы Беларусі пасля вайны, займаўся гэтым штодзённа і разумеў, у якія тэрміны мы можам дагнаць Амерыку.

Але Хрушчоў быў чалавек упарты. Ён паверыў у гэту ідэю і пачаў яе ажыццяўляць. Якім чынам? Знайшліся пад рукой гарлапаны, якія адразу ж зразумелі, што ад іх патрабуецца. Дастаткова прыгадаць разанскага Ларыёнава. Хрушчоў паўсюдна насіўся з разанскім вопытам як з узорам таго, як трэба працаваць у галіне сельскай гаспадаркі і жывёлагадоўлі ў прыватнасці. А што гэты разанскі Ларыёнаў рабіў, каб перагнаць закіянскую дзяржаву? Ён купляў у сваіх жа калгаснікаў і ў суседніх абласцях жывёлу і здаваў яе дзяржаве. У два-тры разы перавыконваў планы.

— Натуральнае ашуканства...

— Калі не сказаць больш — крымінальнае злачынства. Але Хрушчоў трубіў пра яго на ўсю краіну. Усе, хто не ішоў ларыёнаўскім шляхам, лічыліся людзьмі адсталымі, кансерватарамі... Толькі за тое,

што я не паехаў у Разань на семінар па перадавому вопыту, Хрушчоў на Прэзідыуме ЦК паставіў пытанне аб аб'яўленні мне вымовы. А я сам не паехаў і нікога не пусціў з рэспублікі. Мы ж выдатна ведалі, што за «амерыканскія фермеры» ў Разані.

Нашы «тэарэтыкі» падсунулі Хрушчову «новы» тэзіс: трэба, каб у калгасніка асабістай гаспадаркі не было, каб ён быў рабочым у грамадскай гаспадарцы. Калі так — значыцца, давайце ў яго абрэжам прысядзібныя ўчасткі, жывёлу забяром, — навошта мужыку карова? Без жывёлы ён будзе больш актыўна працаваць у калгасе. Усё гэта падарвала сельскую гаспадарку настолькі, што і дагэтуль не расхлебаем.

У нас у рэспубліцы мы з таварышамі, як маглі, выступалі супраць гэтага. Становішча яшчэ больш пагоршылася, калі пасля ўжо Хрушчова калгаснікам далі гарантаную грашовую аплату, адмяніўшы натуральную. А калі няма кармоў, як трымаць жывёлу? Так і падарвалі гаспадарку калгасніка. А хто кукурузу да Архангельска праштурхоўваў, хто папары па сутнасці ліквідаваў, хто траваполле знішчыў, дапамагаў душыць генетыку?

Вось і вынік — пайшоў чалавек на вялікія рэформы, з размахам, а прыйшоў да плачэўных вынікаў.

Цяпер пра прамысловасць. Была выказана па сутнасці правільная ідэя — дэцэнтралізаваць кіраўніцтва і кіраванне прамысловасцю. Краіна ж велізарная, патрэб шмат, а адрозненняў у развіцці рэгіёнаў яшчэ больш. Былі ліквідаваны міністэрствы.

Але тая форма, на якой спыніўся Хрушчоў, — саўнаргас у кожнай вобласці, — сябе не апрадала, прынесла шкоду. Я, напрыклад, спрачаўся з ім на конт таго, што ў Беларусі не патрэбны абласныя саўнаргасы. Даходзіла да таго, што Хрушчоў патрабаваў прыцягнуць мяне да адказнасці. У рэшце рэшт ён здаўся: а, гаворыць, чорт з табой, рабі, як ведаеш... І мы арганізавалі тады ў рэспубліцы адзіны саўнаргас. Дарэчы, па нашаму прыкладу падобныя аб'яднанні, а таксама міжабласныя саўнаргасы, праз год з'явіліся паўсюдна, акрамя вялікіх абласцей Расіі і Украіны.

Праўда, мне не ўдалося адстаяць прамысловую кааперацыю. Па патрабаванню Хрушчова прамысловыя кааператывы ўсюды былі ліквідаваны, а іх асноўныя фонды перададзены саўнаргасам, а фактычна — дзяржаве.

Кідала Мікіту Сяргеевіча з адной крайнасці ў другую. На пытанне: чаму сельская гаспадарка ў нас у краіне развіваецца марудна — ён знайшоў адказ даволі прасты: партыя, маўляў, не займаецца аграрнымі праблемамі. І загадаў падзяліць абкамы партыі на сельскагаспадарчыя і прамысловыя, а сельскія райкамы зусім замяніць сельгасупраўленнямі. Пачалося суцяжніцтва паміж сельскімі і прамысловымі абкамамі. Горад стаў яшчэ менш дапамагаць сялу. Тут ужо ўсе мы прыйшлі да вываду, што Хрушчова трэба мяняць, інакш ён такіх дроў наламае!

— Хрушчоў перастаў лічыцца з калектыўнай думкай?

— Ён, уласна, ніколі з ёю асабліва не лічыўся, пачынаючы з XX з'езда партыі. І за гады аддаваў не горш за Сталіна. І метады яго кіраўніцтва па сутнасці заставаліся сталінскімі. Куды ні прыязджаў, усюды наводзіў «парадах», кадравую чахарду, безапеляцыйна пра ўсё меркаваў.

Віна і бяда Хрушчова ў тым, што яму не хапіла дастатковай тэрэтычнай падрыхтоўкі, каб разабрацца, што добра, а што дрэнна. Рабіў усё інстынктыўна, не дапускаў пярэчанняў. Але, пры ўсіх яго недахопах, гэта быў кіраўнік адкрыты, даступны, любіў гутарыць з людзьмі, пастаянна ездзіў па краіне. Шмат сам працаваў і іншым спаць не даваў. Я не закранаю тут дзейнасць Хрушчова на міжнароднай арэне. Гэта асобная старонка жыцця.

— І гэта даступнасць, шырыня хрушчоўскай натуры ў народзе, па ўсёй верагоднасці, віталіся, асабліва на фоне змрочнай фігуры Сталіна...

— Так, з Хрушчовым у людзей былі звязаны вялікія надзеі. І ўсё ж ён не ўстаяў перад спакусай правадырызму, культу яго асобы. З'явіўся кінафільм «Наш Мікіта Сяргеевіч», друк усяляк распяваў у яго адрас дыфірамбы — накшталт тых, якія спявалі Сталіну. Такім чынам у другой палавіне сваёй дзейнасці на пасадзе першага сакратара ЦК КПСС і Старшыні Савета Міністраў

СССР Хрушчоў страціў сябе. Калі яго вызвалілі ад абавязкаў, у нас, паверце, узнікла эйфарыя свабоды — свабоды ад націску, валюнтарызму. Да кіраўніцтва краіны і партыі прыйшлі людзі, якія не былі звязаны са сталінскім рэжымам. Праўда, А. М. Касьцін, ды і А. І. Мікаян пры Сталіне працавалі, але яны былі іншымі людзьмі.

Чаму ні рэформы Хрушчова, ні наступныя мерапрыемствы не далі вынікаў? Таму, што былі яны аднабокія. Ніхто так і не адважыўся адмяніць камандна-адміністрацыйныя метады, панаваў яго вялікасць Апарат.

Мы шчыра хацелі аздаравіць эканоміку, укараніць самаакупнасць, гасразлік, але пры гэтым не далі самастойнасці самім прамысловым прадпрыемствам і калгасам, працоўным калектывам. Мы не заклікалі да публічнасці, а без яе не магла развівацца дэмакратыя, гэта значыць па сутнасці мы пакінулі сістэму кіравання ранейшай, правёўшы толькі касметычны ремонт. Камандны стыль чарговы раз святкаваў перамогу.

Не выпадкова, відаць, многія кіраўнікі перасталі займацца справай, спачывалі, сталі расхвальваць дасягненні. Развіліся ўслаўленне, словаблудства, бескантрольнасць. Адсюль і рашыдаўшчына з адылаўшчынай, такія агідныя паразіты на целе грамадства, як Шчолакаў з Чурбанавым і Медуновым... Апраўдаць тут Л. І. Брэжнева не зможа, бадай, ніхто. Генсек працаваў мала, займаўся сваёй персонай: як бы паболей адхапіць узнагарод, зрабіў сам сябе маршалам, узнагародзіў ордэнам «Перамога»... Калі Хрушчоў і памыляўся шмат, то і працаваў нястомна.